

Heterogeniteit in de legitimatie van stemmen horen

Stemmen horen wordt in westerse samenlevingen vrij algemeen geïnterpreteerd als een teken van gekte. Ook in de klassieke psychiatrie zijn stemmen bijna uitsluitend een teken van psychische stoornis, meestal van psychotische aard. Stemmen horen wordt in twee in Nederland veelgebruikte psychiatriehandboeken bijvoorbeeld gekarakteriseerd als een 'gehoorhallucinatie' (Cullberg 1985: 245) en als 'een symptoom van schizofrenie' (Kuiper 1987: 214).

In deze psychiatisering van stemmen blijkt verandering te komen. Zowel binnen als buiten de psychiatrie zijn processen van 'de-psychiatisering' waar te nemen. Vooral binnen de sociale psychiatrie is een benaderingswijze in ontwikkeling die op de acceptatie en waardering van stemmen is gericht. Mensen die hun stemmen accepteren, zouden zo de macht over de eigen persoon terug kunnen krijgen. De acceptatie zou een stap zijn naar een bevredigend leven waarin stemmen een plaats hebben (zie voor een project met deze inzet: Romme, Escher & Habets 1988; Romme & Escher 1990; 1993; 1999). Deze sociaal-psychiatrische ideeën gaan terug op psycho-analytische en psychologische interpretaties van stemmen. Daarin werden stemmen ook al minder uitsluitend als een teken van pathologie gezien en in de context van persoonlijkheidsstructuur en psycho-sociale historie gesitueerd. Zo worden zij geïnterpreteerd als tekens van Es of Über-Ich, of als signaal van een dissociatieve organisatie van de psyche (Van der Hart 1999), bijvoorbeeld als gevolg van een trauma in het verleden (Ensink 1999). In deze interpretaties wordt geattendeerd op de functies die stemmen kunnen hebben: de vervanging van een afwezige bijvoorbeeld, of de verwerking van een overlijden in een rouwproces (Van Laarhoven 1999). Zulke functionele analyses richten zich op wat stemmen 'zeggen' (Romme 1999: 140), op de betekenis van stemmen 'within the context of the hearer's life history' (Romme 1993: 147). Op zulke theorieën is de accepterende benaderingswijze van stemmen horen gebaseerd. Stemmen zijn daarin 'een reactie op problemen'. De hulpverlening volgens deze oriëntatie is

1 Zie voor beschrijvingen van de klassiek psychiatrische benaderingswijze: Jenner (1993) en Vermeer & Van der Gaag (1999).

erop gericht 'deze problemen te herkennen, te erkennen en op te lossen, of er anders mee te leren omgaan': de hulpverlening is 'niet alleen gericht op de stemmen, maar vooral op de daarmee samenhangende problematiek' (Romme 1999: 167).

Niet alleen binnen de psychiatrie is verandering in de interpretatie van stemmen te constateren. Die is ook daarbuiten waar te nemen. Ook onder mensen die stemmen horen zelf zijn accepterende en waarderende interpretaties te signaleren. Zo is in levensverhalen van mensen die stemmen horen te lezen dat sommigen het communiceren met hun stemmen als acceptabel, soms zelfs als respectabel voorstellen en zeggen er baat bij te hebben (zie de levensverhalen bijeengebracht in het boek *Stemmen horen* van Romme, Escher & Habets).

Mijn aandacht richt zich in dit artikel niet op de psychiatrie, maar op de mensen die stemmen horen zelf. Ik vraag mij af hoe zij de acceptatie van hun stemmen en van het luisteren ernaar 'legitimeren'. Hoe presenteren zij iets, dat in de Nederlandse cultuur overwegend als een teken van stoornis wordt gezien, als voor zichzelf en anderen acceptabel en respectabel gedrag? Wat is de aard van de legitimaties die zij daarvoor aanvoeren? Waarop beroepen zij zich? Om die vragen te beantwoorden zal ik de levensverhalen onderzoeken die door Romme, Escher en Habets in hun boek zijn verzameld.²

Legitimatie en cultuur

In een proces van legitimatie wordt gedrag begrijpelijk gemaakt, aanvaardbaar en soms zelfs gewoon. In een beperkte definitie omvat legitimatie alleen 'rechtvaardiging' (Scott & Lyman 1968). In een ruime opvatting schuilt in alle gedrag legitimatie.³ Ik zal mij richten op een beperkte definitie van legitimatie. Wel zal ik het domein wat groter maken en niet alleen naar rechtvaardigingen zoeken, maar ook naar 'verklaringen' voor gedrag.⁴ Beide vat ik samen onder het woord 'legitimatie'. Verklaringen worden overigens vaak als rechtvaardigin-

2 Voor eerste analyses van deze data: zie Nijhof 1990, 1997 en 1999.

3 Deze opvatting huldigen etnomethodologen. Hun stelling is dat mensen in al hun gedrag laten zien wat zij doen en het zo ook legitimeren (zie Sharock & Anderson 1986: 57; Watson & Sharock 1991).

4 Verklaringen dragen impliciet vaak rechtvaardigingen in zich. Zie Antaki (1988; 1994) en Buttny (1993).

gen opgevat, vooral wanneer mensen met hun gedrag afwijken van verwachtingen en daarvoor verantwoordelijk worden gehouden. Als legitimatie effectief is, als deze wordt geaccepteerd, wordt afwijkend gedrag getransformeerd in acceptabel gedrag (Buttny 1993: 14).

Legitimatie is sociologisch gezien geen individuele activiteit. Legitimatie gebeurt cultuurgeleid. Legitimatie is een cultureel proces. Voor hun legitimatie maken mensen gebruik van culturele repertoires van de samenleving waarin zij leven. Mijn onderzoek zal zich richten op deze culturele condities van legitimatie. Mijn vraag zal zijn van welke elementen uit de cultuur mensen gebruikmaken bij de legitimatie van de acceptatie van hun stemmen.

Vaak is er een gevestigde cultuur voor de verklaring en soms ook voor de rechtvaardiging van afwijkend gedrag. Zo'n cultuur is die waarin storingen in gedrag en gevoel in termen van de psychiatrie worden verklaard en als teken van 'psychisch gestoorde ontwikkeling' worden geïnterpreteerd. Als er geen gevestigde legitimatiecultuur beschikbaar is, zullen verklaringen en rechtvaardigingen worden bijeengesprokkeld uit uiteenlopende culturele elementen die mensen in hun wereld waarnemen.

Cultuur maakt legitimaties niet alleen voor anderen begrijpelijk, zij draagt ook bij aan de effectiviteit ervan. Legitimaties zijn effectief als zij worden geaccepteerd door de ander. De kans op acceptatie is groter als de legitimatie is gesteld in de taal van de cultuur van de ander (Buttny 1993: 25). Mensen die met hun legitimatie overtuigen, zullen dat doen in de taal van die cultuur die voor de aangesprokene geldig is. Met in termen van 'hun' cultuur verwoorde legitimaties zullen deze zich aangesproken voelen (Hak 1985). Dat is het geval als mensen met hun legitimatie putten uit de algemeen erkende cultuur van een

5 Legitimatie is gericht op de 'reparatie' van de sociale orde (Edwards 1997: 7). Legitimatie wordt daarom wel omschreven als 'de lijm' van de samenleving (Heritage 1984: 135-178; Buttny 1993: 22-23).

6 Legitimatie heeft ook functies voor mensen zelf. Het kan negatieve implicaties van hun gedrag voorkomen (Goffman 1971: 139). Als hun legitimatie wordt geaccepteerd, betekent dit dat mensen weer als normaal aan het sociale leven kunnen deelnemen.

7 Verklaringen en rechtvaardigingen voor persoonlijk gedrag gaan vaak deel uitmaken van het zelfbeeld van mensen (Goffman 1961: 125-170). Legitimatie kan daarom worden gekarakteriseerd als 'biografisch werk' (Strauss & Corbin 1988: 54).

8 Hak (1985) heeft deze hypothese nader ontwikkeld in zijn analyse van propagandateksten van de voormalige Centrum Partij.

samenleving.⁹ Dat is ook het geval als de legitimatie wordt gesteld in specifiek voor de aangesprokene geldende cultuur (zie Nijhof 1992; 2001).¹⁰ Een legitimatie verwoord in de taal van één van beide is moeilijk tegen te spreken, omdat de tegenspreker niet alleen de spreker zou moeten weerspreken, maar ook de cultuur waarin hijzelf leeft. Hij zou de 'eigen' cultuur moeten afvallen.

Vraagstelling en hypothesen

De inzet van dit kwalitatief sociologisch onderzoek is niet om vast te stellen of er mensen zijn die hun stemmen als acceptabele fenomenen beschouwen; inzet is niet het aantal en de kenmerken te achterhalen van de mensen die hun stemmen accepteren. De onderzoeksvraag is een 'hoe'-vraag. De vraag is hoe mensen die zeggen hun stemmen te accepteren dat legitimeren. Die vraag zal ik op twee manieren specificeren. In de eerste plaats zal ik onderzoeken hoe zij hun stemmen verklaren en rechtvaardigen. In de tweede plaats zal ik proberen te achterhalen van welke culturele middelen zij in hun legitimatiewerk gebruikmaken. Met behulp van welke elementen uit de cultuur worden stemmen als een acceptabel fenomeen voorgesteld? Met behulp van welke vertogen zijn de verklaringen en rechtvaardigingen voor de acceptatie van stemmen geconstrueerd?

Het onderzoek wordt geleid door twee hypothesen. De eerste hypothese is dat mensen die zeggen hun stemmen te accepteren dat zullen legitimeren met een beroep op elementen uit de cultuur die in de actuele Nederlandse samenleving functioneren en die betrekkelijk algemeen gedeeld worden. De legitimatie van hun acceptatie zal plaatsvinden in termen van de cultuur waarmee in de Nederlandse samenleving afwijkende verschijnselen doorgaans als acceptabel worden voorgesteld.

Mijn tweede hypothese is dat mensen die stemmen horen, vanwege het ontbreken van een erkende en gevestigde legitimatiecultuur voor stemmen, bij de legitimatie van hun stemmen niet gebruik zullen maken van maar één element van de cultuur, maar van meerdere. Deze vertogen zullen bovendien

9 Daarom worden ouders van gehandicapte kinderen eerder geaccepteerd als zij over hun kinderen spreken in de taal van 'verantwoordelijkheid' en 'verzorging'. Zij legitimeren zich met een erkend 'ouderschapsvertoog' (Baruch 1981).

10 Bij verwerping van de legitimatie verwerpt de ander het vertoog waarnaar hijzelf leeft en dat hijzelf als geldig beschouwt.

divers zijn. Mensen die stemmen horen als acceptabel of respectabel voorstellen, zullen uit meerdere en verschillende culturele bronnen putten om hun acceptatie van de stemmen te legitimeren. De legitimaties zullen dus cultureel ‘heteroogeen’ van aard zijn, niet noodzakelijk bij ieder van de onderzochten persoonlijk, maar wel over de hele onderzoeksgroep bezien.

Methode

Ik zal mijn onderzoek richten op ‘levensverhalen’ van mensen die stemmen horen. In het boek *Omgaan met stemmen horen* (Romme, Fischer & Habets 1988) zijn zestien levensverhalen gepubliceerd van mensen die stemmen horen, twaalf daarvan zijn door vrouwen verteld en vier door mannen. De vertellers van deze levensverhalen zijn betrokken bij een project dat erop is gericht stemmen te leren accepteren. De initiatiefnemers van dit project hebben mensen die stemmen horen uitgenodigd hun levensverhaal te vertellen. De vertellers vormen dus een geselecteerde groep: zij zijn betrokken bij of geïnteresseerd in dit acceptatieproject.

In een eerste stap heb ik gezocht naar de levensverhalen waarin de acceptatie van stemmen overheerst. Dat is in negen van de zestien levensverhalen het geval. Die zijn gescheiden van de verhalen waarin bestrijding de boventoon is. Probleem is dat de vertellers vaak niet expliciet in termen van ‘acceptatie’ of ‘bestrijding’ spreken. Zij vertellen een verhaal; zij houden geen pleidooi of requisitoir. Maar in de verhalen blijken toch voldoende indicaties te lezen voor de indeling in één van beide categorieën. Zo konden de negen levensverhalen worden geselecteerd waarin de vertellers laten blijken hun stemmen te hebben geaccepteerd en min of meer in hun leven te hebben geïntegreerd.¹¹

Levensverhalen beschouw ik als ‘interpretaties’ van het leven, niet als beschrijvingen daarvan (zie voor een argumentatie hiervoor: Nijhof 2000). Het onderzoek is erop gericht te achterhalen hoe mensen het horen van stemmen interpreteren en welke betekenissen zij in hun woorden toekennen aan hun stemmen.

11 Of de accepterende vertellers anderen inderdaad overtuigden is onbekend. De reacties op de levensverhalen zijn niet bekend. In de levensverhalen zelf is alleen na te gaan hoe zij anderen denken te overtuigen.

Levensverhalen zijn niet alleen persoonlijke interpretaties. Levensverhalen worden altijd verteld in de taal van cultuur.¹² Levensverhalen zijn daarom cultureel geconstrueerde verhalen. 'Cultuur' vat ik op als een min of meer samenhangend stelsel van interpretatiewijzen of 'vertogen'. Een vertoog zie ik als een specifieke interpretatiewijze, als een specifiek 'interpretatief repertoire' (Potter & Wetherell 1987: 146). In levensverhalen is te achterhalen van welke culturele repertoires, van welke vertogen, mensen gebruikmaken in de verwoording van hun leven.

Vaak verwoorden de vertellers van de levensverhalen hun verklaringen en rechtvaardigingen voor de acceptatie van hun stemmen niet expliciet. Ik ben het dan als onderzoeker die uitspraken als verklarend of rechtvaardigend leest. In het traceren van vertogen in de teksten van de levensverhalen zal ik tentatief en impressionistisch te werk gaan. Ik kan niet beschikken over een beschrijving van vertogen die in de actuele Nederlandse samenleving functioneren. Ik zal gebruikmaken van mijn 'lidmaatschapskennis' van die samenleving. Die is natuurlijk beperkt en positiegebonden.

In levensverhalen zijn mensen betrekkelijk vrij in hun interpretatie. De interpretatie wordt zo weinig als mogelijk gestuurd door de onderzoeker. In levensverhalen kunnen mensen vrij van directe pressie verwoorden wat hun leven voor hen betekent. Beïnvloeding kan echter nooit worden uitgesloten. Mensen spreken niet alleen de taal van de culturen waarin zij zelf leven. Levensverhalen zijn ook altijd min of meer publieksgericht. In dit onderzoek zijn de levensverhalen verteld aan deelnemers aan een congres dat op de acceptatie van stemmen was gericht. Dat zal in de verhalen doorklinken.

De analyse van de levensverhalen wordt geleid en dus beperkt door de vraagstelling. Die vraagstelling is niet gericht op 'het leven' van de vertellers, maar – specifieker – op de legitimaties die zij in hun levensverhalen voor de acceptatie van hun stemmen formuleren. In de levensverhalen zoek ik daarom alleen naar passages waarin zulke legitimaties zijn te lezen. Ik gebruik de levensverhalen om in hun betrekkelijk vrije interpretaties de verklaringen en rechtvaardigingen te achterhalen die de vertellers voor hun stemmen aanvoeren.

12 Voor de relatie tussen taal en cultuur, zie Kramsch (1998), Lehtonen (2000) en Barker & Galsiski (2001).

Legitimatievertoegen: bevindingen

De legitimaties in de accepterende levensverhalen blijken gedifferentieerd. Zij zijn verschillend van aard. In de onderscheiden legitimaties laten zich verschillende vertogen lezen. Ik heb in de eerste analysefase veertien vertogen onderscheiden en deze vervolgens in zeven categorieën ingedeeld. De onderscheiding van vertogen en de ordening daarvan is het resultaat van de lezing van de onderzoeker. Ik heb geen co-tekstuele toetsing aan externe verwoordingen van de onderscheiden vertogen verricht. En ook de namen voor de vertogen heb ik tentatief geformuleerd.

Van de zeven gevonden vertogen is het eerste dat van 'natuurlijkheid'. Dat is het vertoog waarin in het alledaagse leven het gewone, natuurlijke verloop van dingen wordt verwoord. Het tweede legitimatievertoog is dat van 'ingrijpende oorzaak – bijzonder gevolg'. In dat vertoog verklaren mensen bijzondere ervaringen, zoals psychische storingen, en nu hier dus ook stemmen horen. Het derde vertoog is dat van 'zelfbepaling'. Daarin wordt gedrag toegeschreven aan eigen keuzes. Het vierde vertoog is dat van 'persoonlijke groei'. Gedrag wordt in dat vertoog aan persoonlijke ontwikkeling toegeschreven. Het vijfde vertoog is dat van 'steun'. In termen van dat vertoog wordt van hulp en begeleiding gesproken. Het zesde legitimatievertoog is dat van 'kennis en kunde'. Met dat vertoog wordt gedrag aan kennis toegeschreven en aan het aanleren van het gebruik ervan. Het zevende vertoog ten slotte is dat van 'acceptatie van het onvermijdelijke'. Daarin wordt verwoord dat mensen de dingen moeten nemen zoals ze zijn.

Al deze vertogen lijken mij in Nederlandse cultuur te functioneren. Zij leveren de vertogen waarmee mensen gedrag als verklaarbaar, begrijpelijk, acceptabel en soms ook als respectabel voorstellen. Met behulp van deze vertogen blijken de vertellers van de levensverhalen ook het luisteren naar stemmen als acceptabel en soms ook als respectabel voor te stellen.

1. *'Natuurlijkheid'*

In de accepterende levensverhalen wordt het horen van stemmen betrekkelijk veel in de taal van het vertoog van natuurlijk verloop verwoord. In dit vertoog worden stemmen als 'gewoon' en 'natuurlijk' voorgesteld.

In een aantal van de accepterende levensverhalen wordt het horen van stemmen in het domein van het gewone en natuurlijke gesitueerd. Door het horen van stemmen als natuurlijk voor te stellen, worden stemmen onttrokken aan een interpretatie in termen van abnormaliteit. Vertellers bestrijden zo dat stemmen iets 'bijzonders' of 'gek' zijn:

Ik ben toen in contact gekomen met P.L. Dat was een psycholoog die zelf getrouwd is met iemand die stemmen hoorde en die kon mij dus geruststellen met de mededeling dat het helemaal niks bijzonders was. Het was helemaal geen gekte (13: 148).¹³

Door hun stemmen te onttrekken aan de kwalificatie 'gekte' en als 'niks bijzonders' voor te stellen, worden ze buiten de psychiatrische interpretatie gebracht. Zo wordt het horen van stemmen als gewoner dan gedacht voorgesteld.

In enkele levensverhalen worden stemmen aan het 'bovennatuurlijke' onttrokken. Het horen van stemmen wordt ook zo als 'natuurlijk' gepresenteerd:

Op het laatst lag ze in coma en toch communiceerden we. Volgens de dokter zou het nog enige maanden kunnen duren, maar een kwartier na zijn bezoek was het gebeurd. Zijn eindconclusie was dat de hele medische wetenschap niet zo dicht bij een kind was als een moeder of vader. Hij ervoer het als iets bovennatuurlijks. Ik zei dat het voor mij iets van liefde was, niet bijzonder, maar een natuurlijk verloop (10: 113).

Als 'natuurlijk' wordt stemmen horen als gewoon en daardoor ook als acceptabel gedrag voorgesteld.

2. *'Ingrijpende oorzaak – bijzonder gevolg'*

Stemmen worden in de accepterende levensverhalen vaak aan ingrijpende gebeurtenissen als het 'overlijden van een dochter' of 'verlating' toegeschreven. Vertellers die hun stemmen aan zo'n gebeurtenis toeschrijven, maken bijzondere gevolgen als het horen van stemmen voorstelbaar. Stemmen verwoord in dit vertoog worden gezien als een weliswaar bijzonder maar toch begrijpelijk gevolg van een ingrijpende gebeurtenis in het leven.¹⁴ De verbinding tussen ingrijpende oorzaak en bijzonder gevolg is een betrekkelijk algemeen erkend vertoog in de Nederlandse cultuur. Door het horen van stemmen aan zo'n ingrijpende oorzaak te verbinden, wordt het daarom als een begrijpelijke vorm van verwerking voorgesteld. Vertellers maken zo verklaarbaar dat zij bijzondere

13 De nummers achter de citaten verwijzen respectievelijk naar de nummers van de levensverhalen en naar het paginanummer in het boek van Romme, Escher & Habets (1988).

14 Psychische stoornissen bijvoorbeeld worden in dit vertoog als een gevolg van ingrijpende gebeurtenissen als 'trauma's' gezien.

middelen gebruikten om een ingrijpende gebeurtenis te verwerken. Een voorbeeld:

Onze dochter Jeonna zou gaan sterven na een ziekte van zeven jaar. Toen alles zich naar dit gebeuren richtte, heb ik gebeden of ik mee mocht gaan, heel ver, tot waar het werd overgenomen. Niet voor mezelf, maar voor Jeonna, opdat ze zich niet eenzaam zou voelen, dat leek me voor haar het allermoeilijkste. Afscheid nemen van al het zo vertrouwde zonder te weten hoe de toekomst zal zijn. Dood, wat stel je je daarbij voor. Het gebed is verhoord. Het hiernamaals leek een stukje open te gaan en het was niet eng of afschuwelijk. Eerder onge-looflijk krachtig, een stroom van liefde als het ware. Jeonna kon toen ook afscheid nemen, wat een maand ervoor onmogelijk leek. Op het laatst lag ze in coma en toch communiceerden we (10: 113).

Door het horen van stemmen te verbinden aan het sterven van een dochter wordt het gepresenteerd als een invoelbare vorm van continuering van de relatie na de dood, tot een begrijpelijke vorm van communicatie met de overleden dochter.

Ook de verteller die het stemmen horen situeert in het kader van een ingrijpende gebeurtenis als ‘verlating’ maakt het horen van stemmen met behulp van dit vertoog tot een begrijpelijk gevolg:

In december 1980 moest ik door opname in een psychisch gezondheidscentrum afscheid nemen van mijn ouders. Al gauw voelde ik me verlaten. Om op deze manier van het ouderlijk huis te scheiden, voelde ik als een straf. (...) In de eerste week van de opnametijd hoorde ik voor het eerst stemmen in me. (14: 152)

Door stemmen voor te stellen als veroorzaakt door ingrijpende gebeurtenissen wordt het communiceren ermee als begrijpelijk voorgesteld. Zo wint het horen van stemmen aan vanzelfsprekendheid en daarmee aan acceptabiliteit.

3. ‘Zelfbepaling’

In de accepterende levensverhalen wordt stemmen horen ook in het vertoog van ‘zelfbepaling’ verwoord. Er zijn in de levensverhalen vier sub-vertogen gevonden die onder het zelfbepalingsvertoog zouden kunnen worden gerangschikt. In deze vertogen wordt over stemmen horen gesproken in termen van ‘beheersing’, ‘durf’, ‘het nemen van verantwoordelijkheid’ en ‘autonomie’.

In het vertoog van ‘beheersing’ worden de stemmen gepresenteerd als beheerste verschijnselen. Stemmen zijn in de taal van dit vertoog geen verschijn-

selen die mensen overheersen. Vertellers die zeggen dat ze stemmen zelf kunnen 'oproepen' en ook kunnen 'wegsturen', stellen hun stemmen zo als beheersbare fenomenen voor. Als beheersbare fenomenen worden zij presentabel:

Voor zover ik mij kan herinneren, hoor ik stemmen vanaf mijn zevende of achtste jaar. Als kind kon ik ze zelf oproepen en weer wegsturen (11: 127).

Door die beheersing bovendien te presenteren als het resultaat van 'lange strijd' wint de beheersing nog aan respectabiliteit:

Na een lange strijd met hen en tijdens het terugvinden en sterker worden van het eigen ik, werd het mogelijk om met de stemmen om te gaan (14: 152).

In termen van het vertoog van beheersing worden stemmen tot beheersbare fenomenen en wordt het horen van stemmen als acceptabel voorgesteld.

Ook spreken in termen van het vertoog van 'durf' wijst op zelfbepaling. In de taal van 'durf' wordt in de Nederlandse cultuur iets prijzenswaardigs uitgedrukt. Mensen die in dat vertoog over hun stemmen spreken, stellen zichzelf voor als autonoom en het naar stemmen luisteren als een moedige activiteit:

De strijd was misschien toen je je machteloos voelde en er niet mee om kon gaan, waarbij ik nu ook nog het gevoel heb dat ze iedere keer dat moment misbruikten. Nu, de krachten zijn er net als de wind, door een innerlijke storm voelbaar, maar acceptabel, doordat je ermee om durft te gaan, zoals je kan fietsen en autorijden (10: 115).

De vertelster contrasteert haar 'durf' met een voorgaande periode van 'machteloosheid', van gebrek aan zelfbepaling. Door nu met stemmen te 'durven' omgaan, heeft ze ermee leren omgaan, zoals dat ook bij 'fietsen' en 'autorijden' gaat. Omdat het vertoog van durf voor veel mensen een vertoog met aanzien is, wint stemmen horen ermee aan acceptabiliteit. Door de connotatie van durf met moed wint stemmen horen ook aan respectabiliteit.

Het vertoog van 'zelfbepaling' is nauw verbonden met dat van 'verantwoordelijkheid'. In het vertoog van 'verantwoordelijkheid' maken de vertellers stemmen horen tot een persoonlijke keuze, tot een kwestie van 'eigen wil', en zo tot een kwestie van 'eigen verantwoordelijkheid':

Ik heb geleerd dat het nog altijd mijn eigen verantwoordelijkheid blijft om het wel of niet uit te voeren en daar dan ook de consequenties van te aanvaarden. Het is altijd je eigen wil die boven alles blijft staan (13: 149).

Omdat het nemen van verantwoordelijkheid aanzien geniet, deelt gedrag waarover in die termen wordt verteld in dat aanzien. De respectabiliteit van het nemen van verantwoordelijkheid wordt zo aan stemmen horen verbonden. Stemmen horen wordt zo als respectabel voorgesteld.

In het vertoog van 'autonomie' spreken de accepterende vertellers in termen van zelfstandigheid over het inrichten van het eigen leven met hun stemmen:

Voor het eerst van mijn leven kon ik ook zelf bepalen wat ik precies at. Ik kookte voor mezelf of at in de kantine van het ziekenhuis. Kortom, ik was een vrij mens. Ik had geen bindingen of verbindingen: alleen het idee dat ik iets met mijn toekomst ging doen (15: 162).

In het vertoog van autonomie wordt het horen van stemmen als een teken van zelfstandigheid voorgesteld. Stemmen horen deelt zo in de respectabiliteit die daaraan is verbonden.

4. *'Persoonlijke groei'*

De accepterende vertellers spreken over hun stemmen ook in termen van het vertoog van 'persoonlijke groei'. In de levensverhalen figureren twee subvertogen die tot dit vertoog gerekend kunnen worden: de vertogen van 'verrijking' en 'bevrijding'.

In het vertoog van 'verrijking' worden stemmen tot een aanwinst. Naar stemmen luisteren wordt voorgesteld als iets dat 'rijker maakt', dat 'een dimensie aan het leven toevoegt':

Ten slotte heb ik nu niet het gevoel alleen winnaar te zijn, noch verliezer, maar alsof er een dimensie aan mijn leven is toegevoegd, waar je mee om durft te gaan en uiteindelijk rijker geworden door dit nieuwe facet (10: 115).

Vertellers die hun stemmen als een verrijking interpreteren, doen meer dan accepteren. Met hun stemmen wordt iets aan het leven 'toegevoegd'. 'Rijker geworden' wordt stemmen horen zo als een aanwinst en dus als respectabel gepresenteerd.

Verwoord in het vertoog van 'bevrijding' wordt ook het accepteren van stemmen een bevrijding. Pas met die bevrijding kwam volgens de vertelster de 'volwassenheid'. De vertelster kan nu niet alleen zichzelf aanvaarden zoals ze is; met de aanvaarding van zichzelf 'accepteert' zij ook haar stemmen:

Het was alsof ik iets van binnen in mij naar buiten gooide. Dat bevrijdde me, dat maakte me blij. Voor mij was dat het moment waarop ik me volwassen voelde worden. Ik aanvaarde mezelf zoals ik was en nog ben. Ik hoefde niet meer weg te lopen, maar kon de stemmen accepteren. (...) Ik aanvaardde ze als een zelfstandige geest, als iets van buiten mezelf (15: 164).

Verwoord in dit vertoog wordt het accepteren van stemmen tot een teken van bevrijding en ook van volwassenheid. De positieve connotatie die aan dit vertoog in de Nederlandse cultuur wordt verbonden, straalt af op het horen van stemmen. Stemmen horen wordt zo als respectabel gedrag gepresenteerd.

5. 'Steun'

In de verhalen van acceptatie wordt ook over stemmen gesproken in termen van het vertoog van 'steun'. In dat vertoog zijn drie sub-vertogen te onderscheiden: de vertogen van 'deling', 'hulp' en van 'begeleiding door gidsen'.

In het vertoog van 'deling' maken de vertellers stemmen horen van een individueel tot een collectief fenomeen. Degenen die het stemmen horen zo beschrijven, laten weten dat het geen louter persoonlijke activiteit is:

Wat mij bijvoorbeeld goed geholpen heeft, is het besef dat er meer mensen met deze andere wereld bezig zijn (13: 150).

De vertelster schaaft zich onder mensen met soortgelijke ervaringen. Die deling maakt stemmen voor haarzelf acceptabeler en ook presentabeler.

Deling maakt stemmen horen niet alleen minder persoonlijk, het betekent ook dat mensen met hun ervaringen naar buiten treden:

In de allereerste plaats wil ik mijn dank uitspreken aan al diegenen die deze ontmoeting mogelijk hebben gemaakt. Aan Patsy die haar problemen in de uitzending van Sonja naar voren bracht, aan professor Romme die de gelegenheid bood aan mensen die positieve en negatieve stemmen horen elkaar op dit congres te ontmoeten. Ik denk dat er op het moment van de uitzending iets gebeurde waar velen van ons al jaren op hadden gewacht (6: 64).

In termen van 'deling' worden stemmen als een publiek bediscussieerd fenomeen voorgesteld. Stemmen horen wordt iets dat ook anderen doen en waar ook anderen van weten. Dat maakt stemmen horen tot een algemener en daardoor tot een gewoner verschijnsel. Het wordt een gangbaar fenomeen dat ter sprake kan worden gebracht. Spreken in termen van deling stelt stemmen als gedeeld en daardoor als bespreekbaar voor. Zo worden zij voor de vertellers acceptabeler dan zij voordien waren.

Vertellers die over stemmen spreken in het vertoog van 'hulp' maken stemmen tot 'helpers':

Hij (de stem: GN) zei tegen mij, 'Ja, je wilt er goed mee gaan werken en je moet mensen gaan helpen.' (...) Ik ben inderdaad mensen gaan helpen. Ik heb met het paranormale en met de stemmen leren werken. (...) Hierbij werd ik ook door de stemmen geholpen. Die stemmen gaven me informatie (4: 55).

Stemmen worden hier met het vertoog van hulp niet alleen beschreven als instigator van hulp, maar ook als medehulpverlener. Omdat hulp een erkend vertoog is waarvan weinigen de geldigheid zullen ontkennen, delen stemmen die in dit vertoog worden geconstrueerd in de positieve betekenis die aan hulp is verbonden. Ook zo wordt het luisteren naar stemmen als een acceptabele en zelfs respectabele bezigheid voorgesteld.

In het 'gids'-vertoog stellen de vertellers stemmen voor als verschijnselen die waarschuwen, die 'de ogen openen':

Mijn stemmen openden mijn ogen voor dit gevaar. (GN: het gevaar dat computers de privacy in de hulpverlening aantasten). Ze bleven aanhouden, waardoor ik mijn mening niet langer kon achterhouden (6: 67).

Door stemmen als waarschuwers voor 'gevaar' te presenteren, worden zij presentabel. Stemmen die op gevaar attenderen, verdienen respect.

Verwoord als 'gids' krijgen stemmen ook de gestalte van een iemand die de verteller door het leven leidt:

Je kunt de stemmen ook als goede gidsen zien. Vanuit het katholieke geloof zijn ze engelbewaarders genoemd. (...) Je goede gidsen kunnen dan zeggen: 'Ja, goh, dit is het niet, zo moet je het niet doen.' (13: 149).

Voorgesteld als waarschuwers en gidsen winnen stemmen aan respectabiliteit.

6. 'Kenniss en kunde'

Vertellers die hun stemmen accepteren, spreken ook in het vertoog van 'kennis en kunde' over hun stemmen. Zij doen dat in twee sub-vertogen, dat van 'kennis' en dat van 'leren'.

Vertellers spreken over hun stemmen ook in het vertoog van 'kennis':

Ik begon erover te lezen, en ik kwam tot de ontdekking dat er inderdaad veel meer omheen bestond en er ook veel meer over bekend was (13: 148).

Door stemmen te presenteren als iets waarover kennis bestaat, als in het erkende vertoog van kennis geconstrueerde verschijnselen, wordt stemmen horen als een acceptabele activiteit voorgesteld. Omdat dit vertoog van kennis bovendien aanzien geniet, deelt naar stemmen luisteren in dit aanzien. Door zichzelf te presenteren als iemand die 'op de hoogte is', stelt de stemmenhoorder zich ook als respectabel voor:

Toentertijd was de parapsychologie al tien jaar mijn grote hobby, maar dan uitsluitend als studie en zonder een idee een en ander zelf te gaan beoefenen. Zodoende was ik van paranormale verschijnselen behoorlijk op de hoogte (7: 71).

Accepterende vertellers attenderen ook op een effect van kennis over stemmen, namelijk dat zij 'verwarring' voorkomt:

Ik wil beginnen met u te vertellen dat ik een van de bevoorrechte mensen ben die nooit in de war is geweest door de stemmen die ik hoor. (...) Het komt doordat ik erover gelezen heb (...) (3: 38).

Als je 'erover gelezen hebt', raak je door stemmen 'niet in de war'. Ook zo worden stemmen acceptabeler.

Vertellers die verwijzen naar 'testen', maken stemmen tot geteste verschijnselen, tot verschijnselen waarvoor bewijs bestaat en waarover dus geteste kennis bestaat. Zo winnen stemmen aan realiteitswaarde en daarmee aan aanvaardbaarheid:

Een paar jaar later werd ik attent gemaakt op een boek van Jane Roberts. (...) Jane Roberts bleek 32 jaar geweest te zijn toen zij voor de eerste keer een stem in haar hoofd hoorde. Zij heeft toen gezegd, alles goed en wel, maar ik wil zeker weten dat dit geen bedrog is, maar een deel van mijn eigen on- of onderbewus-

te. Zij besteedde toen een jaar aan testen. Zij (...) raakte ervan overtuigd dat zij inderdaad voor een entiteit kon spreken. (...) In die tijd heb ik mijn ongelooft in entiteiten aan de kant gezet (3: 39-40).

Met het gebruik van het vertoog van kennis delen stemmen in het prestige dat kennis geniet. Verwijzing naar kennis maakt stemmen tot geloofwaardige verschijnselen.

Accepterende vertellers spreken ook in het vertoog van 'leren'. Zij zeggen dat stemmen hen iets 'leren', hier dat ze 'niet bang moeten zijn':

Door dit positieve en negatieve innerlijk beleven (van stemmen: GN), ben ik gaan leren dat je niet bang moet zijn, voor niets (10: 115).

Het leren brengt hen ook iets, hier dat zij niet bang hoeven te zijn voor stemmen. In het vertoog van leren worden stemmen tot fenomenen waar mensen baat bij hebben. Zo delen stemmen in het respect dat aan leren wordt toegekend.

7. *'Acceptatie van het onvermijdelijke'*

Accepterende vertellers spreken ook in het vertoog van 'acceptatie van het onvermijdelijke', in termen van twee sub-vertogen: 'innerlijke strijd' en 'overgave'. In die strijd en met die overgave zeggen zij hun stemmen te hebben geaccepteerd.

In sommige levensverhalen figuren stemmen als krachten die mensen na 'innerlijke strijd' als een gegeven hebben leren accepteren:

Deze machten geven een innerlijke strijd. De strijd van je eigen positieve en negatieve eigenschappen. Je hebt nu eenmaal een aantal eigenschappen waarvan je zegt 'gadverderrie, dat ik dat heb, dat vind ik, heel verschrikkelijk'. Bij mij was dat mijn jaloezie. Ik ontkennde dat dit een negatieve eigenschap van me was (13: 149).

Stemmen worden in deze uitspraken tot verschijnselen – net als 'jaloezie' – waarmee mensen te leven hebben. Door de erkenning ervan als een gevolg van 'innerlijke strijd' te presenteren, wordt de erkenning daarvan een verworvenheid. Spreken van 'innerlijke strijd' duidt erop dat de acceptatie van stemmen persoonlijke inzet vereist. Dat maakt de acceptatie van stemmen als gegeven geloofwaardiger.

Sommige accepterende vertellers spreken over hun stemmen ook in termen van 'overgave':

Het boekje *Bij U ben ik geborgen*, geschreven door de karmeliet Wilfried Stinissen, is een bijzonder fijn boekje en bijzonder aan te bevelen voor mensen die zich bereid voelen tot overgave. 'Niet mijn wil maar uw wil geschiedde.' (7: 73).

Overgave betekent het erkennen van de stemmen, nadat zij eerst werden ontkend, veronachtzaamd of bestreden. Door het luisteren naar stemmen in het vertoog van 'overgave' te verwoorden, wordt acceptatie van het onvermijdelijke voor mensen die ook in dat vertoog denken begrijpelijker.

Vertellers dus die zeggen te hebben geprobeerd zich te verzetten, maar nu na innerlijke strijd, zich overgeven en neerleggen bij een gegeven conditie, maken kans door anderen als reëel te worden gezien. Dat kan bijdragen aan de acceptatie van hun stemmen.

Heterogeniteit in de legitimaties

De vertellers die hun stemmen accepteren, blijken zich in hun legitimaties niet op één vertoog te beroepen. Stemmen horen blijkt geen gevestigd gebruik waar één erkend legitiematievertoog voor beschikbaar is. De vertogen waarin de vertellers hun legitimaties verwoorden, blijken divers van aard. Als 'sprokkelers' stellen zij hun legitimaties samen met behulp van deze uiteenlopende vertogen. Hun legitimaties zijn heteroog van samenstelling.

Niet alleen de vertogen die zij voor de legitimaties van hun stemmen horen gebruiken zijn heteroog, ook hun legitimatieverhalen zelf zijn dat. Twee van de negen accepterende vertellers maken bij hun legitimatie van vier of meer verschillende vertogen gebruik en vier vertellers van twee vertogen. Maar twee van de negen vertellers maken maar van één vertoog gebruik.

Ondanks deze heterogeniteit zijn er dominante legitimatievertoegen te onderscheiden. De vertogen van 'zelfbepaling', 'steun' en van 'kennis en kunde' kennen elk vijf gebruikers. Minder aanhang hebben de vertogen van 'natuurlijkheid', 'bijzondere oorzaken-bijzondere gevolgen', 'persoonlijke groei' en 'acceptatie van het onvermijdelijke'. Deze worden elk maar door twee vertellers gebruikt.

Conclusie en discussie

De legitimaties voor de acceptatie van stemmen blijken niet van persoonlijke makelij. De vertellers gebruiken vertogen uit in de Nederlandse samenleving functionerende cultuur om hun stemmen een acceptabel en soms zelfs respectabel aanzien te geven.

Deze vertogen lijken in Nederland betrekkelijk gangbaar in de interpretatie van allerlei verschijnselen. Het zijn geen vertogen die regelmatig discutabel worden gesteld. Zij lijken een betrekkelijk grote geldigheid te bezitten. Het zijn bovendien geen uitzonderlijke vertogen. Zij zijn in veel alledaags taalgebruik te herkennen. Daarmee is steun gevonden voor de eerste hypothese. De legitimaties van stemmen en van het luisteren daarnaar blijkt te gebeuren in vertogen die door veel Nederlanders gedeeld worden. Zij maken daarom niet veel kans op hun vertogen te worden tegengesproken. Omgekeerd maken zij met hun vertogen grote kans mensen aan te spreken. Zij spreken in vertogen waar ook veel anderen in leven.

De legitimaties zijn bovendien heterogeen. Zij zijn met behulp van zeven verschillende vertogen geconstrueerd. En ook de legitimerende verhalen van de onderzochten zijn naar vertoog heterogeen van samenstelling. De meeste vertellers van de verhalen van acceptatie blijken twee of meer vertogen te gebruiken in de formulering van hun legitimaties. De legitimaties van naar stemmen luisteren, blijken heterogene sociale constructies. Zij worden geconstrueerd met veel en uiteenlopende vertogen. Heterogeniteit tekent blijkbaar het veld van legitimatie. Dat is kenmerkend voor een niet-geïnstitutioniseerd veld. Naarmate legitimaties minder gevestigd zijn, blijken zij cultureel heterogener. Daarmee is ook steun verworven voor de tweede hypothese. Vanwege het ontbreken van een specifieke en erkende legitimatiecultuur voor stemmen en het luisteren daarnaar zijn mensen die hun stemmen horen legitimeren aangewezen op een persoonlijke zoektocht naar vertogen die hun aanspraak op legitimiteit ondersteunen. Die zoektocht leidt tot een betrekkelijk grote heterogeniteit in hun legitimaties en ook tot een grote heterogeniteit in de vertogen waarmee zij hun legitimaties construeren.

Opvallend is dat slechts twee van de accepterende vertellers zich beroepen op het vertoog van het 'paranormale'. Dat is blijkbaar geen gebruikelijke wijkplaats. Waarschijnlijk omdat het geen algemeen erkend vertoog is en zij verwachten met een beroep daarop weinig kans op de acceptatie van hun legitimatie te maken.

Acceptatie van stemmen vergt dus complex legitimatiewerk. De vertellers selecteren niet alleen vertogen om hun legitimaties te verwoorden, zij construe-

ren met behulp van deze vertogen bovendien min of meer coherente legitimatieverhalen.

De vertellers gebruiken vertogen waarmee in de Nederlandse samenleving gedrag als acceptabel en respectabel wordt voorgesteld. Zij geven met het gebruik van deze vertogen nu ook het luisteren naar stemmen die betekenissen. Met behulp van de zeven onderscheiden vertogen kunnen de vertellers stemmen horen als een acceptabele en soms respectabele bezigheid voorstellen.

Literatuur

- Antaki, C. (1988) *Analysing Everyday Explanation*, London: Sage.
- Antaki, C. (1994) *Explaining and Arguing. The Social Organization of Accounts*, London: Sage.
- Barker, C. & D. Galsiski (2001) *Cultural Studies and Discourse Analysis*, London: Sage.
- Baruch, G. (1981) 'Moral tales: parents' stories of encounters with the health profession', *Sociology of Health and Illness*, 3 (3): 275-296.
- Buttny, R. (1993) *Social Accountability in Communication*, London: Sage.
- Cullberg, J. (1985) *Moderne psychiatrie*, Baarn: Ambo.
- Edwards, D. (1997) *Discourse and Cognition*, London: Sage.
- Ensink, B. (1999) 'Trauma: een studie over kindermishandeling en hallucinatie', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 162-166, Baarn: Tirion.
- Goffman, E. (1961) *Asylums*, New York, Doubleday.
- Goffman, E. (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Hak, T. (1985) 'Ideologische aanspreking in propaganda van de Centruumpartij', *Sociologische Gids*, 32: 25-43.
- Hart, O. van der (1999) 'De verborgen en gespleten geest', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 157-161, Baarn: Tirion.
- Heritage, J. (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*, Oxford: Polity Press.
- Jenner, A. (1993) 'Classical psychiatry', in M. Romme & S. Escher (eds.), *Accepting Voices*, pp. 149-152, London: Mind Publications.
- Kramsch, C. (1998) *Language and Culture*, Oxford, Oxford University Press.
- Kuiper, P. (1987) *Hoofdsom der psychiatrie*, Utrecht: Bijleveld.
- Laing, R.D. (1967) *The Politics of Experience and the Bird of Paradise*, Harmondsworth: Penguin.
- Laarhoven, J. van (1999) 'Functionele analyse', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 148-156, Baarn: Tirion.
- Lehtonen, M. (2000) *The Cultural Analysis of Texts*, London: Sage.

- Nijhof, G. (1990) 'Autobiografische verklaringen van stemmen horen', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 36-52, Maastricht: Rijksuniversiteit Limburg, Vakgroep Sociale Psychiatrie.
- Nijhof, G. (1997) 'Über die autobiographischen Erklärungen des Stimmenhörens', in M. Romme & S. Escher (Hrsg.), *Stimmenhören akzeptieren*, pp. 188-196, Bonn: Psychiatrie-Verlag.
- Nijhof, G. (1992) 'Towards a sociological hypothesis on the accounting for chronicity', *International Journal of Health Sciences*, 3 (1): 3-11.
- Nijhof, G. (1999) 'Over autobiografische verklaringen van stemmen horen', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 191-197, Baarn: Tirion.
- Nijhof, G. (2000) *Levensverhalen. Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie*, Amsterdam: Boom.
- Nijhof, G. (2001) 'Legitimatie van arbeidsongeschiktheid', *B en M; Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 28 (4): 213-229.
- Potter, J. & M. Wetherell (1987) *Discourse and social psychology*, London: Sage.
- Romme, M. (1993) 'Hearing voices: psychiatric and psychological perspectives', in M. Romme & S. Escher (eds.), *Accepting Voices*, pp. 147-149, London: Mind Publications.
- Romme, M. (1999) 'Sociale psychiatrie', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 167-173, Baarn: Tirion.
- Romme, M. & S. Escher (red.) (1990) *Stemmen horen accepteren*, Maastricht: Rijksuniversiteit Limburg, Vakgroep Sociale Psychiatrie.
- Romme, M. & S. Escher (eds.) (1993) *Accepting Voices*, London: Mind Publications.
- Romme, M. & A. Escher (red.) (1999) *Stemmen horen accepteren*, Baarn: Tirion.
- Romme, M., A. Escher & V. Habets (1988) *Omgaan met stemmen horen*, Maastricht: Rijksuniversiteit Limburg, Vakgroep Sociale Psychiatrie.
- Scott, M. & S. Lyman (1968) 'Accounts', *American Sociological Review*, 33: 46-62.
- Sharock, W. & B. Anderson (1986) *The Ethnomethodologists*, Ellis Horwood en Tavistock.
- Strauss, A. & J. Corbin (1988) *Shaping a New Health Care System*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Vermeer, C. & M. van der Gaag (1999) 'Klinisch psychiatrische en klinisch psychologische kijk op stemmen horen', in M. Romme & A. Escher (red.), *Stemmen horen accepteren*, pp. 142-148, Baarn: Tirion.
- Watson D. & W. Sharock (1991) 'Something on accounts', *D.A.R.G. Newsletter*, 7 (2): 3-12.